

Virág Zoltán

Létorientációk és tájmeditációk

(Koncz István költészetéről)

Alkotásaival az 1950-es évek közepétől jelentkező Koncz István költészete körültekintő visszafogottsággal osztozott az időszak szülőföldje térségében fellépő szépíróinak eszményeiben. A morális kérdésekre, az értéketikai dilemmákra, a rendhagyó tárgyi érintkezésekre érzékeny lírai észjárásával és formaképző eleganciájával a szellemi tartás, az intellektuális tájékozódás olyan ízlérendszerét rendszerét hozta létre, amely nem engedett teret az álarcokkal operáló, maszkok mögé rejtőző leragadásoknak, a panaszolkodó melléklöngéket száműzte, a köntörfalazást, a taktizálást elutasította. Ezzel nemcsak megelőzte és megelőlegezte az ösvényeket egymás előtt és mellett kitaposni igyekvő symposionisták törekvéseit, hanem kimunkálta és felkínálta azt a magasrendű művészeti és irodalmi standardot is, amelyhez pályatársai, pártfogoltjai, kései követői (Tolnai Ottótól kezdve, Sziveri Jánoson át napjaink fiatal tehetségeiig) bizton igazodhattak. Személyiségének átütő erejéről és mentori önzetlenségéről szólván Tolnai Ottó jegyzi meg emlékidézéseiben, hogy a *Symposion* koncepciójának kidolgozásában mekkora szerep jutott neki, s a barátokkal (Domonkos Istvánnal, Bányai Jánossal) való összeismertetés konstellációjában „ő volt a legfontosabb, nélküle nem mertem volna belekezdeni abba a kalandba, nem, még akkor sem, ha sejtettem, hajótörésekkel lesz teljes”.¹ Az antikvitásban gyökerező modernségének mibenlétét, műveltségének görög és római mintázódásait felfedező és elismerő tanítványi méltatás Koncz István nevesítésével annak a mesternek jár ki, akinek műveiben az aranykori, az ezüstkori tradíciók a mába ágyazódó határhelyzetekből nyerik friss értelmüket, a különböző idősíkok rétegzettségi ívében felderengő múltbéli események és nyomasztó előérzetek pedig a dagadó jelen többségi és kisebbségi létmódokat szembesítő természetrajzaival egészülnek ki folyamatosan.

A Belgrád környéki egyik község helyi munkásközösségek lakta településrészéről (Dušanovac) magát 1956-ban énekmondónak, „dusanovaci rapszodosznak” elkeresztelő, valaha joghallgatóként ott albérletező költő a mesterség és művészet összefonódottságát a nyugalmas háttérbe húzódás sztoikus kívánalmából, az intenzív életélvezet epikureus hagyományából és a künikoszos civilizációkritikájából bőségesen merítve tekintette kulturális háttérbázisának. Az egykori Jugoszlávia fővárosában keletkezett, Radatovics Magdának ajánlott *Torzók*, a pillanat Rainer Maria Rilke-i ösztönzésű megragadására alapozva, a szépség és a kellemes élet védelmében száll síkra 1959-ben, a piederstálra állítható igazságkritériumok jegyében: „Ma megváltottad életedet, / tudsz-e már mindent, amit a halhatatlannak / tudnia kell?” A megfontolás józansága becsülendő erényként tételeződik, a minden helyzetben megfelelően (adott esetben másképpen) választás Arkhilokhosz, Arisztotelész, Horatius példáira visszavezethető, belső békéjű szabadsága a jó és a rossz

1 Tolnai Ottó, *Képek Koncz Istvánról*, Híd, 1988/6., 787.

belátásán áll vagy bukik. A higgadtn és bölcsen ugyanannak maradás állandósága, a súlyegyen tartása mintha a „jó és boldog élet a becsületes és tisztességes élet” („nihil est aliud bene et beate vivere, nisi honeste et recte vivere”) cicerói intelmének követésével emelődne mértékké, szigorító erejűvé. Az én határai kitágulnak, a végletes elragadtatás szerelmi szálszövődéseiben valamennyi ember egyenlő jogúan köttetik össze a kezdet és a vég pólusai közé illesztettségében: „Csak hús vagyok és élet vagyok / Csak halál vagyok Óceán / Vesz körül végtelen titok / És a többi ember teste.” (A szerelem dicsérete)

Koncz István írásművészete az önköreikbe zárt témafelvetődések és problémahalmazok közötti bolyongás kerülésével olyan poétai kezdeményezőkézség irányába mozdult bő hat évtizede, amely a mumifikálódott, fosszilizálódott minőségek emlékraktározásai, élményi feltámasztásai helyett a párbeszédképes jelentésstrukturákat részesítette előnyben. A demisztifikálás lényegét a közel másfél évtizeddel a tényleges bemutatkozás után megszületett első kötet, az *Átértékelés* (1969) költeményei a teljes összetettségükben megvilágított historikus epizodikusságok és legendaszerű ismétlődések mitikus, szimbolikus kontúrjai révén ragadják meg, ekként bírják szólásra. Az elvont erkölcsi kategóriák felvetésével a világhoz fűződő viszony áttételesen, a költői szöveghez fordulás többdimenziós érvényesüléseként jelenik meg², ami nem feltétlenül semleges diakronikus és/vagy szinkronikus folyamat, hanem formailag modifikált, ritmikailag sokrétűen gazdagított, görögösen és latinosan stilizált visszhangja a személyes esztétikának. A klasszikusokon edződöttség, az Ady Endre-i és a József Attila-i beütésekre szervesen ráépülő Kassák Lajos-i effektusokból³ töltekezés, sőt a modernség nemzetközi áramlataiban szintén otthonos eligazodás és pallérozottság argumentumai vitathatatlanok. A Zeusz és Mnemoszüné leányának múzsai segítségül hívása, a bordal, az idill, a középkori ballada motivikus ismétlődésű előbukkanásai, vagy a pokoljáró Tar Lőrinc és az 1526-ban manufaktúrát alapító, a nagyobb európai háborúkat fegyverekkel ellátó Beretták közül származó Pietro feltűnései, illetve az ikonikus költőelődök, a horvát Tin Ujević és a szerb Branko Miljković említései kifejezetten beszédeselek. A konvencionális formaeszmények pontos követése, a műfaji regulák maradéktalan betartása időnként elmarad, a strofikus elrendezés túllép a szabályszerű precizitáson, ám e hiányosságok és kilengések látszólagosak, mert éppen a szerkezetalakítási tendenciák elevenítenek fel olyan sortípusokat, szakozási variációkat és alludálnak olyan metrikai leleményességre, prozódiai találékonyságra, amelyek egy kiemelkedően magas szintű líraelméleti és költészettörténeti vértettség meglétét bizonyítják, ennek virtuóz alkalmazhatóságáról gondoskodnak.

Az átminősítés kötet- és verscímmel nyomatékosított gesztusa nem hagyja érintetlenül a korjellemző mindennapi létezés apró szeleteit meg azt a nyelvi jelkészletet, kulturális nyersanyagot, geobiografikus és geoidentikus körülöleltséget sem, amelyből az egyes szám első személyben megszólaltatott szubjektum vétegett. Beleértve mindent, ami születésétől fogva spirituálisan és metafizikusan benne lakozik, mindazt, ami a mások és a maga gyötrelmeiből fakadó s előkigyózó közös történelem kollektív tapasztalataként fogalmazható meg. A kvadratikus strukturákba szorítottságra, a rácsok mögüli kikandikálás ketrecmagányára és a csupasz falak cellakomfortjára ítéltség létmetaforái (*Automatikusan az őszről, A vers leleplezése*), valamint a vándorlásra kárhoztatottság, a sivatagi bolyongásra kényszerültség „kérlelhetetlen” terei (*Költői komédia*) már az 1950-es években íródott, korábbi szövegeket is uralták. Noha a képi építmények „lángoló nagy freskók”⁴, a szerző lírai

2 Vö. Bori Imre, *A jugoszláviai magyar irodalom története*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1999, 198.

3 Vö. Végel László, *A vers leleplezése (Koncz István)* = V. L., *A vers kihívása*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1975, 53.

4 Uo. 55.

ontológiájában alig-alig lehet elkülöníteni egymástól a szerelmi tematikájú, a hangulat- és tájleíró verseket vagy a bölceleti inspirációval és erudícióval rendelkező darabokat, mivel a filozófiai szenzitivitás ugyanolyan döntő eleme a szerelemértelmezésének, mint amilyen fontos kiindulópontja a környezeti sajátosságok és a történelmi teherterétek szemantikai fókuszba állításának. A többfelé elágazó és tovaindázó, bár komplett kivitelezésűnek nem mindig mutakozó mondatkonstrukciók (egységek vagy egészek) elharapózása az elvonultság szimbolizmusát, a külső és belső tájkulisszák összefonódásának intim topográfiáját körvonalazza. A helyi színek, lokális díszletek kontemplatív létstratégiájának a baljós sejtések latolgatásából és a mulandóság rezignált tudomásulvételéből kisarjadó univerzuma „realitás is és irrealitás is egyszerre, a kontextustól és a pozíciótól függően, hol az előbbi, hol az utóbbi van előtérben”.⁵ A táj deskripciója egyszerismind a táj kisajátítása, áthasonítása, ami egyúttal a rurális és az urbánus léptékű költészeti térreumra növesztés artisztikus viszonylatrendszerre. Menedékhelyre avatott terep, ahol háborítatlanul lehet tartózkodni, amerre bármikor el lehet vonulni: „Eragadó, / biztonság, ahova visszatér / a képiró, ha a formát / meglopta az emlékezés // és a valóság gajdol.” (A vers leleplezése / Apokrif képek és tanulmány!)

Az *Átértékelés* kötet a visszaretenthetetlen szabadságszenvedélyre épül, a versalany hajthatatlansága a létezés síkjait fürkésző, a hovatartozás masszív gyökérezetet kutató útkezesként, a magát a történelem hullámveréseiben megalkotni képes ember meditatív vizsgálódásaiként tör felszínre. Ennek eklatáns megnyilatkozása a szerb és a horvát avantgárd művészeti és irodalmi törekvéseit kiaknázó, elsősorban a miljkovići neoszimbolizmus és az ujevići korhangulati dokumentarizmus kreatív potenciálját hasznosító individuumszemlélet. Ezen túlmenően, a Koncz István-i líratermés szorosan kötődik a Slavko Mihalić-i életmű 1954 és 1972 közötti első fázisának megszakításos, kihagyásos, közbeékeléses mondatfűzéséhez, az „adhezív (lírai) szubjektum”⁶ közvetítette hanghasználat „jelentéstani, szintaktikai, ritmikai diszlokációihoz”.⁷ Talán még ennél is erősebb az a vonzás, amely a Vasko Popa-i látásmóddal, formszervezéssel és szövegépítkezéssel összhangban állva, róla és műveiről szólván szintén kimondhatóvá teszi az alábbiakat: „Költészete feloldja a rombolás és a teremtés, a végesség és a tartósság, az élet és a halál antitézisét. Munkáiban a temporális és a transzcendens törekeny harmóniában létezik együtt, folytonosan szembeállítva és kölcsönösen kiegészítve egymást.”⁸

Az értő kritika hamar észrevételezte, hogy az absztraktnak, politikamentesnek, ahistorikusnak kikiálthatóság főként a figyelmetlen közelítés, a felületes hozzáállás eredménye, hiszen attól, hogy a hétköznapi hírtékű történései nem sorjáznak elő minduntalan, még nem tekinthető időszerűtlennek és társadalmilag irrelevánsnak⁹ az alkotó világkonceptiója. A körbegyűrűző mindennapiság rétegeinek aprólékos lefejtése, a következményalapú folyamatok módszeres szemrevételezése ugyanis széles távlatokat kap, a szimplább értelemvibrálások, a kulcsszerepűnek alig nevezhető evidenciák egytől egyig történetfilozófiai, jogelméleti és jogszociológiai keretbe helyeződnek. Az 1950-es évek közepétől kicsúcsosodnak az ideológiai berzenkedések, hatványozódnak a szkeptikus rezdülések: „(És elfelejtette a szót, hogy: »Haza«) / Így jár, aki nem műkedvelésből úzi / a kietlen

5 Bányai János, *Gondolat és grammatika (Koncz István)* = B. J., *Könyv és kritika II.*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1977, 108.

6 Cvjetko Milanja, *Hrvatsko pjesništvo od 1950. do 2000.*, Zagreb, Zagrebgrafo, 2000, 75.

7 Uo. 78.

8 Anita Lekić, *The Quest for Roots (The Poetry of Vasko Popa)*, New York – San Francisco – Bern – Baltimore – Frankfurt am Main – Berlin – Wien – Paris, Peter Lang, (Balkan series; Vol. 2.), 1993, 157.

9 Vö. Bosnyák István, *A sivatag-lét lírikusa* = B. I., *Mű és magatartás (Esszék, kommentárok)*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1987, 41.

parton beásott/ fertőző embert, ellenséget, és aki / tudja, hogy hazudtak, mikor magoltatták / vele a »pro patria laboramus et militamus«-t.” (Igazságkereső vers) A bizalmatlanság és a gyanakvás tempíthatatlanná fokozódik a dirigáltság fojtogató légkörében: „tartom magam, rámtör és impotens tavasz / és meg kell alázkodnom azok előtt, / akiket bámulok s egyben lenézek.” (Tavasz 1957-ben) A felülről diktáltság miatti óztkodás morfondírozásai a halálra kihegyezett ösztökéltség és a szuicid késztetések rangsorvitájában futnak végül zátonyra: „Nem volt biztos abban, hogy mindegy-e, / ha mást gyilkol meg, vagy önmaga életével végez. / Az emberek ölnek így is, és úgy is.” (A költő pogány áldozata)

A debütáló kötet társadalmi kísérteket, magányos és csoportos elszigetelődéseket pásztázó gyakorlata mögött (*Antik gyilkosok képére, Idill*), a lármás városi vérkeringésre és a hömpölygő távolságokra épülő tájélettana (*Magda*), minuciózus „tájbonctana” háttérben (*A vers leleplezése*), miként az 1987-es gyűjtemény, az *Ellen-máglya* vázolta episztemológia mélyén, ott lappang a majdnem független, de egymással nacionálisan szembenálló szerkezeti és igazgatási egységekben manifesztálódó föderalizmus, egy geográfiai terminussá redukált névvel illetett államberendezkedés valódi természetének ismerete. Azaz egy olyasféle hibridizált szerkezet típusa, amelyik igen hosszú ideig, 1989-ig, központi etnikai régiós mag nélkül létezett, noha de jure belsőleg autonóm köztársaságokra osztott fel, a reformok révén pedig de facto tartományi önrendelkezéshez jutott az 1960-as évek második felétől.¹⁰ Az *Átértékelés* valószínűleg legismertebb mondata *A szép Tisza és más* című vers elején és végén olvasható felkiáltás. A partszegély perspektívátlanságát kinyilatkozató szituációjellemzés az előbbieken említett határhelyzetűséghez, territoriális képlékenységhez társul. A folyó medrének és sodorvonalának biztonsága, illetőleg a pszichés örvénylések egymásra vetíthetősége és egymásba vegyíthetősége a szárazra vetődés kárthatóságával ellenpontosodik. A felkapaszkodáshoz, a kikécmegéshez hiányzik a védőbástya, „A part ellenségem!” exklamációja a fenyegető veszélyforrás miatti riadókészültséget szorgalmazza a csapdák sokaságát rejtő, instabil külvilág közelségének hangsúlyozásával.

A Koncz István-i költészet bácskai, kanizsai, Tisza-parti szinkretizmusában az életteli és az enyésző váratlan együttállásai, a civilizált és a barbár szeparálhatóságában bízó, a nemzetit és az egyetemest ütköztető lényeglátásai az otthonosság „mélységesen hiteles diszharmoniaijából”¹¹ bontakoznak ki. Tulajdonítható-e a létnek, az univerzum törvényeinek, a természeti harmóniának valamely önmagán túlmutató értelem? A nyugtalanító ősi kérdésre egy 1955-ös ars poeticájában a földközelség, a humuszon edződöttség síksági idealizmusával (*Parlagon*) reagált a lírikus, a következő évből származó ódájával a termékeny talajjá forgatás, termőterületi barázdálás pátoszába kapaszkodott (*Óda, magunkhoz*), 1963-as *Költői komédiájában* viszont a tájbefogadás lélektanát és a térfelmérés öntevékeny látószögváltozásait preferálta. Az *Átértékelés* négyrészes, *Apokrif képek és tanulmány* alcímet viselő kompozíciója, *A vers leleplezése* a társsá fogadott folyó familiáris tablójával szinte megelőlegezi, a tájságba feledkező szuverenitást favorizáló, a helyhez kötöttség hibátlanóságához ragaszkodni próbáló további textusok (*Ballada a lényegről; A hegy, néhány vonatkozásban*) kíséretében pedig már-már sejteti az *Ellen-máglya* környezeti paradigmájának várható kikristályosodásait. Annak feltételezését, hogy „jelenlétünk nem változott-e már

10 Vö. Igor Štiks, *Nations and Citizens in Yugoslavia and the Post-Yugoslav States (One Hundred Years of Citizenship)*, London – New Delhi – New York – Sydney, Bloomsbury Academic, 2015, 74. és 124.

11 Juhász Erzsébet, *Aki tanyát ütött a hiába/valóságban (Koncz István költészetének tájai)*, EX Symposium, 1997/19-20. szám, 73.

puszta látványá, s megszűnésében nem a múltból öröklött világunk pusztulása jelenti-e az értékek pusztulását?”¹²

A magánszféra feltárásával, a férfi és a nő között kialakítható oda-vissza csatolásokkal, vagy éppen a kiféslő érzékiség habituális referenciáival a szerző egyik kötete, sőt az összegyűjtött verseit tartalmazó 2005-ös kollekciója sem maradt adós. A vajdasági szerelmi lírában kifejezetten szokatlan, a Sziveri János, Fenyvesi Ottó és mások számára jól követhető mezsgyékét kijelölő originalitás a partneri közvetlenséget és a testképi megörökítéseket az egymást nélkülözni nem kívánó személyek interaktivitásában (*Levél Szonyához, A szerelem dicsérete, Virágének*) fedezi fel. A szerelem létajándékát a kettőzött magányú rokonszenvezés, a társas tervezésű tolerancia kegyelmi állapotaként (*A fiú meg a lány, Énekek éneke /Parafrazis/, Második virágének*) üdvözli és méltányolja. Nem misztifikál, a felgyülemelő traumák miatti részvételre nem pályázik, illúziókergetések és apellációk nélkül kalauzol a privátum, a személyes zóna eltérő életkori szakaszoltságú koordinátái közé. Mindezzel szoros összehangoltságban a pasztorális idillt, a bukolikus felfuttatást nélkülözi az 1970-es és az 1980-as évek termése, a vidéki atmoszféra (*Ártatlan szövegek*) egyre elemeltebbé, eltávolítottabbá válik. Az önmegőrzés makulátlanságát, az én-integritást konzerváló létpremisszákat (*Fohászféle azért, hogy soha ne kelljen ölnöm; Élmény, in perfectum*) az indiszponáltság környezeti anatómiájának árkádiai viharvertsége és a remények füstbe menetelének kizökkentő víziói (*A vers utánzása; Élet, halál közben; Táj, kételyekkel; Kanizsai tájkép; A Tisza partján*) söprik félre, teszik érvénytelenné.

Az 1958 júliusában írt, a hagyatékban fennmaradt *A hűségéről* erotikus izzásában felszejlő délies temperamentum és tájolás az antik Róma fénykorát és bukását a huszadik századi Jugoszlávia aktuális jelenével összekapcsoló térmértanra támaszkodva láttatja, igyekezvén fogódzókat találni, eligazítást nyújtani a történelmi mozgásrend „tekerdő labirintusában”. A *Hídban* publikált Tito-búcsúztatója, az *Užice utcai ház* a Cicerótól eredő közmondás, a „*Historia est magistra vitae*” meg az Aquinói Szent Tamás nevéhez tévesen fűződő skolasztikus maxima, a „*Philosophia (est) ancilla theologiae*” egybeömlesztésével a műveltségi lezüllesztés vulgarizáló kivonatolásait, gyorstalpalós pártiskolai zanzásításait parodizálja, jócskán túllépve az alkalmi esetlegességen, a szükségtelen, rangon aluli gesztusnak vehetőségen: „*ő az Úr, az Igazság-Ember / s csupán sunyító szolga csak / a történelem. // És Élet a Mű, s a Jelkép immár/ Valóság; / hat, alkot, de elszánt / falanxba is toboroz, mert / katona az, kinek otthona féltett / s kertje virágzik az Otthona körül...*”. A lepaktálás, a hatalomnak tett engedmények igen félrevezetőek, mert a marsall glorifikálása, a haza fényre derülésének romantikájába feledkezés csalóka ovációja olyan tájbiológiát, természetes paramétereket és országimázt tesz kényelmetlen részleteiben is felfejthetővé (a hasonlóan mérvadó megpendítés képessége közvetlen kortársai közül csak kiválasztott keveseknek adatott meg a vajdasági magyar irodalomban), amelyben a rusztikus nemzeti létezésnek a területőrizet és a területiális túlélés a záloga, az istenadta karakterjegyek hamisítatlansága, az idegekkel lehetőleg nem keveredő ellenállás egészséges természetessége pedig a szláv újjászületést kezdeményező és kedvezményező¹³ tömegvonzásoknak és tömegmozgásoknak rendelődhet alá.

Koncz István avatottabb elemzői Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Petőfi Sándor, József Attila, Pilinszky János hatásáról többször értekeztek. Néhány éve a Tisza mesterdalnokának, a táj filozófusának hívtam őt, hadd ne merülhessenek feledésbe Kosztolányi Dezső vízhódolatának lecsapódásai és a likvid materialitás Ady Endre-i, Babits Mihály-i,

12 Füzi László, *Koncz István: Ellen-máglya*, Kortárs, 1988/10., 168.

13 Ehhez Ivan Čolović, *Politics of Identity in Serbia (Essays in Political Anthropology)*, trans. Celia Hawkesworth, New York, New York University Press, 2002, 22.

Juhász Gyula-i intuícióinak besűrűdő elemei, sőt ne maradjanak figyelmen kívül szűkebb pátriája nem magyar nyelvű szépirodalmának művészi értékteremtődései sem. A „költői szereptudat modern dilemmáit a hatvanas, hetvenes évek magyar irodalmában az elsők között átélve”¹⁴, továbbá a már szóba hozott déli szláv formatartalmi újítások, nyelvi-retorikai megoldások teremtőerejét megsokszorozva szintetizálta. Ezek sorába tartoznak, ide számítandók mindazon invenciók és intenciók, szubjektális-objektális viszonylagosodások és viszonylagosítások, amelyek egyrészt a vajdasági kisvárosi miliő és partmentiség emlékláncolataiban öltöttek testet a Becsén gimnazistáskodó Grozdana Olujić elbeszélő prózájában, másrészt az akvatikus imaginációban érték tetőpontjukra a Zentán elemi iskolába járó, Szabadkán érettségiző Stevan Raičković Tisza-költészetében. A folyóközelség e megbecsült alkotókéhez csatlakozó konczi poétikájában a moccanó víz érzékileg megragadhatatlan, senkihez sem tartozó sürgő-forgó, gomolygó tömege a grammatikai személy, a lírai beszédalany alteregójává alakulva lúgozza ki a hanyatlásképzeteket, produktív centrumkénti tükörvillódzásával előrevetítve a balvégzetűség¹⁵, a finális elrendeltség mikro- és makrokozmikus kölcsönhatásait.

Az öt ciklusból álló *Ellen-máglya* végére helyezett *A Tisza partját* a „Háború lesz” kijelentés keretezi. A Pilinszky János *Apokrifjét* indító okhatározói mellékmondat („Mert elhagyatnak akkor mindenk”) elé vagy mögé akár oda is illeszthető képzetben e „balsejtelmű prófécia”.¹⁶ Kosztolányi Dezsőtől eredeztethető, idézet jellegű származtatásának lehetőségét a recepció már felvetette¹⁷ szerzőnk *Összegyűjtött verseinek* kiadása apropóján. Az utazási beszámolóinak, római, párizsi, bécsi stb. jegyzeteinek *Utak, népek, városok* címmel egybefogott blokkjában megcsillanó *Belgrádi képek* említése azért kézenfekvő 1909-ből, mert miután Kosztolányi a háborúsdit játszó kisfiúk katonás viaskodása közelébe keveredik, egy vonatablakba karistolva pillantja meg a vészjósló feliratot: „Közlebb megyek. Egy mondat van rajta. Valamelyik utas levette gyémántgyűrűjét és az üvegre nagy, értelmes betűkkel – magyarul – rákarcolta: – Háború lesz!”¹⁸ A gaztettek, a veszendőbe menetel gyalázatos garanciái, az ölés és a megöletés aeternális volumene a huszadik század közepétől gravírozódtak bele a Koncz István-i létkalkulációkba. A feszítő kétségek a „Néha nem érzem a kort – / a történelemből kiléphetnek-e / a fegyverek?” lidércnyomásává rögzültek (*George Sand kései emlegetése*) az 1950-es évtized végére. Az *Ellen-máglya* impozánsabb történelemfaggató gondolatfűzése „az erkölcs kategorikus imperatívuszával utasítja el a megsemmisítést, a gyilkosságot, legyen az fizikai és szellemi, de ugyanakkor a megsemmisülést is”,¹⁹ így benne az Ezra Poundot gyászoló *Fekete-fehér operett* olyasféle kondoleálás, amely a *The Coming of War: Actaeon* (Eörsi István fordításában: *A háború eljövetele: Akteón*) reminiscenciáit kifinomultan előgörgetve járul hozzá a korszellem, a korhangulat kiérlelte turbulenciák kórtörténeti

14 Elek Tibor, *Pusztulás és pompa az örökös meghasonlásban* (Közéltetés Koncz István költészetéhez), EX Symposion, 1997/19–20. szám, 13.

15 Vö. Зорана Опачић, *Симболика Тисе у прози Гроздане Олујић и поезији Стевана Раичковића* = *Језик, Књижевност, Култура* (Новици Петковићу у спомен: зборник радова), уред. Јован Делић, Александар Јовановић, Београд, Институт за књижевност и уметност, Филолошки факултет, Универзитета у Београду, 2011, 627. és 630.

16 Utasi Csaba, *Útban az légia felé* (Koncz István: *Ellen-máglya*) = U. Cs., *Vér és sebek* (Tanulmányok, kritikák), Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1994, 227.

17 L. Orcsik Roland, *A szóban halmozódó vég* (Koncz István: *Összegyűjtött versei*), Forrás, 2006/ november, 128.

18 Kosztolányi Dezső, *Tinta*, Gyoma, Kner Izidor Kiadása, 1916, 130.

19 Fekete J. József, *A költő belső tüze* (Koncz István: *Ellen-máglya*) = F. J. J., *Próbafüzet II.* (Műbírálatok a jugoszláviai magyar irodalom köréből), Szabadka, Szabadegyetem, 1995, 47.

elemzéseikhez. A *Himnusz* – *suicid* az öldöklésre készség fajt egyedítő, szupranacionális vonatkozásait és a „humanista ringyók” demokrácia-nemesítő élvezkedéseit az emberre szabott létezés eredendő törekényiségeként tanulmányozza, amelyet nem sokkal később a nemes eszmék tartósságát kikezdő fékezhetetlen fanatikuság és fantomimádás teóriája követ a *Híd*-ban 1989-ben közölt *Eltűnt idő* (a teljes életmű egyik legjelentősebb alkotása) grandiózus végkicsengésében, valamint az 1994-es *Kasszandra-levél* kommentál a kombattáns gyűlölködés és egymásra rontás kiirthatatlanságának indoklásával: „*Csak végtelen, pusztító háború / minden igazság, amely süket – / más igazságok ellenében.*”

A tankönyvek „holdkörös igazságával” (*Vita longa*) szembeni állásfoglalás vitapozíciós hitelessége és a „háborús örület előtt”²⁰ kimondatott szavak perlekedő dominanciája nem elhanyagolható. A „Háború lesz” súlyos töltete és többlete a két szó mögé szolidan odatett pont megmásíthatatlan érvényességében lakozik. Leszűrődéséül mindannak, ami írástudóként, homo moralisként és homo aestheticusként részesülést kínál például a letűnt évezredek, az elmúlt évszázadok hadviselési szabályaiból és a harcászati kézikönyvek népszerűsítette emberirtási rutinjából, a „bellum omnium contra omnes” Thomas Hobbes-i kondícióból, a felvilágosodás hatalom- és szerződéselméleteiből vagy a modernkori kataklizmákból meg a kelet-közép-európai vérontások ezredvégi szegényéből. „A »kis államok« történelmi tudatában, amelyek kényszerösvényeken haladva a fennmaradásért harcolnak, a háborúk mindig nagy jelentőségűek. A háborúk afféle metafizikai történéseké válnak, amelyek a mindennapok cél- és eszközrendszere által elhomályosított létezést világítják meg. A háború ebben az értelemben az öntapasztalás és az önismeret magas rendű formája, olyan belátásokat tesz lehetővé, amelyek követelményeket támasztanak, irányadó jelzéseket adományoznak, és egyben a történelmi tapasztalat forrása.”²¹ A legtöbbször hivatkozott konczi tényrögzítés, amely Domonkos Istvánt annyira megrendítette, a háború mindig lesz felhívó funkciójú tudomásul vétetése és emlékeztetése. Ám nem pusztán a Josip Broz halála után valószínűsíthető és kiszámítható borzasztó fejlemények, tehát az etnikai villongások, többségi és kisebbségi paranoiák, kistérségi rémképzetek, téveszmék szorongáspirálja ez, hanem az értékrendi autenticitás méltóságát megőrizni képes önreflexív emésztődés summázata, hosszadalmas beletörődés a militarista világsokkolás kiküszöbölhetetlen leendésébe.

A Végel László gondozta *Átértékelés*, a Judita Šalgo fordította *Pesme/Versek* kétnyelvű belgrádi kiadása (Narodna knjiga, 1978), a Danyi Magdolna válogatta *Ellen-máglya*, a Giacomo Scotta jóvoltából olaszul napvilágot látott *Il bel Tibisco e il resto* (Coop-ed »La Sfinge« – Napoli, 1983), majd a Virág Ibolya áldozatos munkájának eredményeképpen, Toldi Éva szerkesztésében és utószavával 2005-ben létrejött gyűjteményes anyag, illetve a korábbi átültetéseket Draginja Ramadanski tolmácsolásával kerekébbé tevő *Izabrane pesme Ištavana Konca* 2007-es könyvváltozata (mindkettőt a zentai zEtna kiadó tette elérhetővé), továbbá a nemrégiben Újvidéken forgalmazásba került válogatás, a szintén Virág Ibolyának köszönhető *Csend és lázadás* (Forum, 2017) összeadta szövegmenyiség nem foglal különösebben nagy helyet a magánbibliotékákban vagy a közkönyvtárak olvasótermi polcain, raktári állványain. Az oeuvre rangja, hatástörténete viszont az emlékezeti archiválódás gyümölcsöző metódusait eredményezte és eredményezi ma is, mivel Koncz István minthaadó és iskolateremtő egyéniségével sohasem volt és sohasem lesz nehéz szimpatizálni. A politikai áskálódások, nemzedéki ellenségeskedések fölé emelkedő alapállásának tanulmányai kellően kamatoztak, ezekből bőven tanultak mindenkori tisztelői, sőt útmutatásul

20 Toldi Éva, *A szerkesztő jegyzete = Koncz István összegyűjtött versei*, szerk. T. É., Zenta, zEtna, 2005, 301.

21 Losonczi Alpár, *A háború, mint etnopolitikai történet* = L. A., *Európa-dimenziók (Kultúra, kontextus, kisebbség – Fenomenológiai távlatok)*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2002, 226–227.

vehetik kései utódai is. Legalább három symposionista generáció írósereglete haladt a nyomdokain, lépegethet utána a főbb csapásirányokon, másként fogalmazva: a legifjabb tollforgatók, ambiciózus szárnypróbálgatók szétszóródott nemzedékével bezárólag szinte mindenki az ő „köpönyegéből bújt elő”.²²

Mindhárom műnem iránti affinitása, stíluselméleti és műfaj történeti jártassága, színdarabszerzői, elbeszélő prózai vénájának, memoáírói fogékonyságának kétségtelen bizonyítékai arra engednek következtetni, hogy sajtó alá rendezésre érdemes teljes hagyatéka rejthet még az elmúlt évtizedekben megismerhetőkön túli meglepetéseket. Ezeknek fényében életműve még inkább kiemelődhet a nemzeti és nemzetiségi kánonok mélyreható változásokat vonakodva akceptáló, fáziseltolódásos észlelésekkel terhes stabilizációjának szokványos huszadik századi jelenségköréből, azaz remélhetőleg nem torpan meg, nem ütközik akadályokba e számottevő opus nyelvi és formakulturális örökségének fluktuálódása, különböző korosztályokat, interetnikus viszonzásokat serkentő kisugárzása.

---

²² Kollár Árpád, *Koncz István, az átértékelő*, Tiszatáj, 2009/január, 98.